

ՔՆՆԵԿԱՑՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԽՍՈՒԹԻՒՆ

Լ. Բաբայեան Գասազիր՝ ընդհանուր առնարկագրութեան, Բաղա-
բակացի մաս, հրատ. Գ. Գալստեանի Տփլիս 1907, գ. 65 կ.

Կազմողը իր յառաջաբանում յիշում է, որ օգտուել է ու-
սական և գերմանական դասագրքերից: Բայց այնքան էլ ու-
շադրութեամբ չի օգտուել:

Ես չեմ խօսի պ. Բաբայեանի արած բոլոր սխալների և
թերութիւնների մասին, որը անկարելի կը լինի մամուլի էջե-
րում արտայայտել, այլ՝ մի քանի խոշոր սխալների և թերու-
թիւնների: Քանի որ նա առաջին տեղում զետեղել է Աւստրա-
լիան եւ կը սկսեմ Աւստրալիայից նրանց կից դնելով Ֆրան-
սիական աշխարհագրութիւնից պարզ ճշմարտութիւններ, այդ
պարոնի սխալները և թերութիւնները աւելի աչքի ընկնելու
համար:

Օրինակ, նա ասում է. «Աւստրալիան հինգ մայր ցամաք-
ներից ամենափոքրն է (առաջին երես) և նրա տարածութիւնը
արեւմտքից արեւելք 4000 վերստ է, իսկ հիւսիսից հարաւ
8000 վերստ, ամբողջ տարածութիւնը 9 միլիոն քառակուսի
կիլոմետր (վերստեր երկայնութեան և լայնութեան համար և
կիլոմետր բովանդակութեան): Եթէ Ասիան, աշխարհիս
ամենամեծ ցամաքը, ունի արեւմտքից դէպի արեւելք 10,000
կիլոմետր երկարութիւն, իսկ հիւսիսից հարաւ 9000 կիլո-
մետր լայնութիւն, 42 միլիոն քառակուսի կիլոմետր տա-
րածութիւն, ուրեմն թնչ հսկայական չափեր պիտի ունե-
նայ Աւստրալիայի համեմատութեամբ: Յիշուի աշակերտի
համար իսկոյն հասկանելի կը լինէր, եթէ պ. Բաբայեանը կա-
րողացած լինէր ներկայացնել Աւստրալիայի իսկական պատկե-
րը, որը մենք բերում ենք Ֆրանսիական աշխարհագրութիւնից.
արեւմտքից արեւելք 3870 կիլոմետր, հիւսիսից հարաւ 3170,
տարածութիւնը 7626275 ք. կիլոմետր, որովհետեւ նա տարած-
ւում է արեւմտքից արեւելք 110-ից 151 աստիճանների տակ ար-
եւելեան երկայնութեան 10 ից 39-ը հարաւային լայնութեան,

և այս չափերի մէջ նա կը լինի ամենափոքրիկ ցամաքը: Բայց պ. Բաբայեանի ընդգծած սահմանների մէջ Աւստրալիան չէր կարող լինել ամենափոքրիկը հինգ աշխարհներից, այլ անհամեմատ մեծ քան Եւրոպան, որովհետեւ ունենալով հիւսիսից հարաւ 8000 վերստ լայնութիւն, նա վարունգի նման երկարացած մի երկիր չէ, ինչպէս նրա արեւելքում գտնուած Նոր-Կալիտոնիան, այլ կարելի է ասել, որ նա ունի մի բաւականին կանոնաւոր էլիպսի ձև, իսկ 8000 վերստ երկայնութիւն և 4000 վերստ լայնութիւն ունեցող մի էլիպսի տարածութիւնը անհամեմատ մեծ պիտի լինի Եւրոպայի մակերևոյթից, որը գտնելու համար դժբախտաբար ես մաթեմատիկոս չեմ, ուստի և առաջարկում եմ մեր մաթեմատիկոսներին ինչպատի ունենալով, որ Եւրոպայի տարածութիւնը հաւասար է 9,308,000 ք. կիլոմետրին:

Այժմ ես կը բերեմ մի այլ օրինակ Աւստրալիայի տնտեսական վիճակի վերաբերեալ, որը աշխարհագրութեան մէջ առաջնակարգ տեղերից մէկը պիտի բռնի, և որից ընթերցողը պարզ գաղափար պիտի կազմի, որ պ. Բաբայեանը ունի շատ տարրական հասկացողութիւն աշխարհագրութեան մասին, և այն չափը որ նա ի նկատի է ունեցել իբրև թէ մեր երկրորդ դասաբանների համար, կազմում է և իր մտաւոր չափը: Օրինակ, պ. Բաբայեանը յիշում է իր դրքի 12 հրետում. «Աւստրալիայի երկրագործութիւնը այնքան էլ զարգացած չէ, որովհետեւ նրա կլիման և ոռոգումն այնքան էլ չեն նպաստում այդ բանին»: Այդ շատ ճիշտ է, պ. Բաբայեան, եթէ բնութեան կամքին թողուած լինէր Աւստրալիան, բայց մարդկային հանճարը և ստեղագործութիւնը գիտէք ինչ դեր է խաղում արդիւնաբերութեան մէջ: Մենք դիտմամբ դնում ենք այստեղ ֆրանսերէնը, որպէսզի ընթերցողը մեզանից ստեղծած չհամարի. «Mais les ressources en sont immenses, qui possèdent à la fois de riches terres à blé le maïs, la canne à sucre y réussissent, l'agriculture, favorisée par le forage de puits artésiens, sacroît sans cesse, l'élevage y est très développé, de riches gisements s'y trouvent». — «Բայց հարստութեան աղբիւրները նրանում անսահման են, որը գրաւում է միևնոյն ժամանակը և հարուստ ցորենի հողեր. ելիպտացորենը, շաքարեղեգը յաջողում են այնտեղ. երկրագործութիւնը հովանաւորուած արտեզեան աղբիւրների փորելով, անդադար աճում է, անսահմանափակութիւնը այնտեղ չափազանց զարգացած է. գտնւում են և հարուստ հանքեր (որից ստացուած է 1851 թուից մինչև 1886 թիւը 7½ միլիարդ միմիայն ոսկի, այժմ գուցէ 15 միլիարդից աւել-

լի լինի)»։ Մի այլ օրինակ. «Հովանաւորուած այս աշխատութիւններով (մի շարք աշխատութիւններ, որոնք նպաստում են լուսաւորութեան տարածման), Աւստրալիայի տնտեսական վիճակը նշանաւոր է դարձել ներկայ դարու մը։ Մշակութիւնը տարածուած է ի ֆլաս մացառների (scrub), հաշոււմ են Աւստրալիայում 3 $\frac{1}{2}$ միլիոն հեկտար մշակուած հող։ Մերինոս կոչուած ոչխարի պահպանութիւնը կազմում է մասնաւորապէս ցամաքի գլխաւոր հարստութեան աղբիւրը։ Նա 66 միլիոն ոչխարից սակաւ չէ կերակրում, այս ոչխարները նշանաւոր են իրանց բացառիկ նրբութեամբ։ Արտադրութիւնը (industrie) սկիզբն է առել, աւելի քան 11000 գործարաններ կամ արհեստանոցներ գոյութիւն ունեն Աւստրալիայում։ Վերջապէս վաճառականութիւնը սնուելով այս երկրագործութեամբ և արտադրութեամբ, ստացաւ մի աներեւակայելի աճումն այս երկրներում միայն երեկ ծնուած լուսաւորութեան մէջ... Իր վաճառականութիւնը 3 միլիարդ ֆռանկ, աւելի է քան Իտալիայի վաճառականութիւնից, որը ունի 33 միլիոն բնակիչ»։

Այժմ մենք մի քանի խօսք միայն կը յիշենք Աֆրիկայի մասին, առանց մանրամասնութիւնների մէջ մտնելու, որովհետեւ պարոնի աշխատութիւնը սրբազրեւու ցանկութիւն չունենք։ Պարոն Բարայեանը հետեւում է նոյն սխալ սխառնմին Աֆրիկայի տարածութեան և բովանդակութեան վերաբերեալ, ինչ որ Աւստրալիայի, այսինքն՝ հիւսիսից հարաւ 8000 վերս (երես 16), արեւմուտքից արեւելք 7500 վերստ, բովանդակութիւնը 540,000 քառակուսի մղոն։ Եթէ պարոնը ցանկացել է բովանդակութիւնների համար գործ ածել ամենամեծ չափեր, ինչպէս Ֆրանսիականներն են, և որը գործ է ածել Աւստրալիայի համար կիլոմետրներով, նա պարտաւոր էր իբրեւ կազմող, աշխատել գտնել և Աֆրիկայի բովանդակութիւնը կիլոմետրով, որը հաւասար է 29,825,000 կիլոմետրի, և որ զփուար. չի լինի երեխայի համար, ցանկացած ժամանակը բաժանել մեծը փոքրի վրայ և իմանալ նրանց տարբերութիւնը։

Իսկ բնակիչների մասին խօսելիս յիշում է (երես 24). «Նրանք բոլորն էլ կանգնած են մտաւոր զարգացման ամենաստոր աստիճանի վրայ... Նրանց մէջ զեռ ևս գոյութիւն ունի ստրկութիւնը. հայրը շատ անգամ մի ամենահասարակ աղլուխի համար կարող է վաճառել իր կնոջը և երեխաներին»։

Երեխան, կամ մի այլ անձնաւորութիւն, կարգաւով այս տողերը, կը գայ այն համոզման, որ Աֆրիկան դառնուած է նոյն բարբարոս վիճակի մէջ, ինչ որ էր եւրոպացիների ոտք կոխելուց առաջ, և Աֆրիկայի բնակիչները կենդանիներից չեն

տարբերում: Բայց, իրականութիւնը բոլորովին այլ է. Աֆրիկայի նեգրները շատ ընդունակ են, երբ նրանք շփում են եւրոպական լուսաւորութեան հետ, այդ տեղի ունի Աֆրիկայի շատ կէտերում. ես ինքս բաւական շփուել եմ ֆրանսիական Սէնէղալի երիտասարդ նեգրների հետ. իրանց պղնձի սև գոյնով, հաստ շրթունքներով, փայլուն ատամներով, լայն քթով, օժտուած տարօրինակ ուժով, երաժիշտ, նկարիչ, ազնիւ յատկութիւններով ոչ սակաւ բարձր քան ֆրանսիական աշակերտները: Ուստի և շատ անգամ լսել եմ մեր պատմութեան և աշխարհագրութեան պրօֆէսորից, որ ներկայացնում էր ապագայի այն պատկերը, որը շուտ կամ ուշ կարող է իրականանալ. «Ի՛նչ պիտի լինի Եւրոպայի վիճակը, երբ մի երկիր, իր քթին կպած, բաժանուած նրանից միայն մի լճով, ունենալով 200 միլիօնի չափ բնակիչ, կեանքի և գոյքի ապահովութիւն ևրոպացւոց հովանաւորութեան տակ, զինուելով ևրոպական զիտութեամբ և զէնքերով, իւրաքանչիւր 40 տարին բաւական կը լինի նրանց կրկնապատկուել, ևրոպացիներից ֆիզիքապէս աւելի ուժեղ, իսկ ընդունակութիւններով ոչ պակաս, ապագայում մեր տէրերը չեն լինելու»: Ահա ֆրանսիացու կարծիքը:

Վաճառումն յիբաւի գոյութիւն ունեցել է պաշտօնապէս, միմիայն Աֆրիկայի արեւելեան մասում, արաբական գերավաճառները Տարորայից դուրս էին հանում շրջակայ նաւահանգստները, երեք դարուց աւելի, իւրաքանչիւր տարի 80-ից 90000 գերիներ, որոնք ուղարկւում էին Եգիպտոս, Արաբիա, ասիական և ևրոպական Տաճկաստան, Պարսկաստան. և Լիվոն-գագոնը ապացուցանում է, որ 90000 ստրուկները, որոնք դուրս էին հանւում տարեկան, ներկայացնում էին միայն մի հինգերորդը, գուցէ և մի տասերորդ մասը ափ հանածների: Բայց, «L' Association Internationale Afriaine» կազմակերպուած 1875 թուին, Արեւելեան Աֆրիկայի համար, «La négoce est devenu impossible, et les indigènes, civilisés par les missionnaire, devinrent, sur beaucoup de points, des travailleurs actifs et habiles». — Վաճառականութիւնը անկարելի է դարձած և տեղացիները, լուսաւորուած քարոզիչներով, դարձել են շատ բաների վերաբերեալ, գործունեայ և ընդունակ աշխատաւորներ: Եթէ արեւելեան Աֆրիկայի մասում տեղի ունի այդ բաները, շնորհիւ գերմանացիների և անգլիացիների, հիւսիսում 1830 թուից ֆրանսիացիք սկսեցին գրաւել և տիրապետել Ալժիրին, նոյնը սնում են և բոլոր ևրոպական ազգերը, որոնք հաստատուած են Աֆրիկայի զանազան մասերում:

Այժմ մենք մի քանի օրինակ բերենք Ասիայի վերաբերեալ թերութիւններէց և կաշխատենք մեր հայրենիքից վերցնել այդ օրինակները: Մեր դժբախտ հայրենիքի մասին խօսելիս պ. Բաքայեանը մի տարագգի աշխարհագրագէտի չափ էլ բարեխիղճ չէ գտնուել, մի մասը բոլորովին դուրս է ձգուած, սխալաստիքական ուղղութեամբ, իբրև թէ Ռուսաստանի աշխարհագրութեան նիւթ է կազմում. կարծես թէ Պարսկաստանի կամ Տաճկաստանի մի աշակերտի շատ անհրաժեշտ է Ռուսաստանի աշխարհագրութիւնը ուսումնասիրել IV-րդ դասարանում, և վերջապէս ամեն աշակերտ կարող է IV-րդ դասարան չհասնել կամ չցանկանալ մնալ. ուրեմն նա պիտի զրկուի իր հայրենիքի մասին գաղափար ունենալուց: Ֆրանսիական աշխարհագրագէտը իր հայրենիքի ընդհանուր աշխարհագրութիւնը նոյն չափով է կազմել, ինչ չափով Գերմանիայինը, թէպէտ Ֆրանսիայի աշխարհագրութեան համար ունի մի առանձին հատոր կազմած, և աւանդուած է աւելի բարձր դասարաններում, որպէսզի աւելի գիտակցօրէն լինի, քան մերոնցի նման ամենափոքր: Իսկ տաճկական Հայաստանի վերաբերեալ (երես 59) ասում է երկու տող (իսկ Հարեշտանի մասին երկու երես է). «Հայերը պարապում են հողագործութեամբ, արհեստներով և վաճառականութեամբ»: Եւ ոչ մի խօսք աւելի. չգիտեմ թէ որքան զարգացուցիչ կը լինի այդպիսի մի աշխարհագրութիւնից քաղած տեղեկութիւնները իր հայրենիքի վերաբերեալ: Մի տար ֆրանսիացի աւելի բաներ է շուայում Տաճկաստանի հայերի ներկային, քան մի հայ ուսուցիչը. ահաւասիկ ֆրանսիացու խօսքերը:

«Բնակչութեան հիմքը կազմում են հայերը և քրդերը: Հայերը մի ջանասէր ժողովուրդ են և ունեն ամապիսի յատկութիւններ, որոնք կատարելապէս պակասում է տաճիկներին. նրանք արտադրիչ են, գործունեա և աշխատասէր. բայց սակաւ երջանիկ տաճկաց կառավարութեան մէջ քան ռուսաց. նրանք չնայելով այն սահմանադրութեանը որ նրանց տուել է սուլթանը, հարստահարուած են իրանց կրօնի համար. նրանց ծանրաբեռնում են հարկերով, նրանց ենթարկում են ամեն տեսակ կամայականութեանց, թողնում են անպատիժ բոլոր ոճրագործութիւնները և աւազակային գործողութիւնները ուղղած համարեա ամենայն օր նրանց դէմ ֆանատիկոս ժանդարմականներէց»: Այսպիսի աշխարհագրութիւնը աւելի կրթիչ և զարգացուցիչ չէր լինի, քան դարդակ, չոր և անհամ բառերը: Եւ վերջապէս, մեր դժբաղդ հայրենիքը հարուստ է բացի քաղցրահամ պտուղներից, որոնցից շատերի հայրենիքը եղել է, և

Թանկագին մետաղներով, երկաթ, պղինձ, արծաթ, որոնց մասին և մի խօսք չի յիշած:

Այսքան փաստալից օրինակներից յետոյ երեք հին աշխարհների վերաբերեալ, ես աւելնորդ հմ համարում նորից օրինակներ բերել տեղի սղութեան պատճառով, ուստի և եզրակացնում են. առհասարակ պ. Բաբանի դասագիրքը զուրկ է քննադատական առողջ ուսումնասիրութիւնից, և այն անձնաւորութիւնները, որոնք ընտելացած են աշխարհագրական կամ պատմական գիտնական և քննադատական գրքերի, չեն կարող նրա լուրջանչիւր տողի վրայ կանգ չառնել, և այդպիսի շտապով, առանց լուրջ ուսումնասիրութեան և մշակութեան հրապարակ շարտուած դասագրքի նպատակը չէր մեր դպրոցական գործի յառաջադիմութիւնը...: Նշանակուած գինը 65 կոպէկ, 140 երեսի համար, թանգ է. այդ գնով կարելի կը լինէր պատկերադարդ հրատարակել կենդանական և բուսական թագաւորութեան վերաբերեալ անհրաժեշտ նկարներով և քարտէզներով, որովհետեւ կը պատահեն տարրական դրպրոցներ, որոնք չեն կարող բաւականութիւն տալ դասագրքի մէջ յիշուած կենդանիների մասին: Մեր միջնակարգ դպրոցների համար այդ դասագիրքը անզարգացուցիչ ձեռնարկ է, ցանկաւի է որ նա արգելք չհանդիսանար մի տւելի գիտական և մշակուած դասագրքի հրատարակութեան:

Յ. Այվազեանց